

ΚΙΚΕΡΩΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΩΪΜΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΙ

1. Λίγοι συγγραφείς έχουν αποδώσει θεωρητικά τόσο μεγάλη αξία στην ιστορία όσο ο Κικέρων. Στο *De oratore*¹ ο ρήτορας Αντώνιος ορίζει την ιστορία ως: *testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*, και θεωρεί πως μόνο η φωνή του ρήτορα έχει τη δύναμη να την καταστήσει αιώνια: *qua voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur*. Γι' αυτό και ο Κικέρων, έχοντας επίγνωση της ρητορικής του αξίας, θεωρούσε ότι ο ίδιος ήταν ο καταλληλότερος για να γράψει ιστορία που θα ανέβαζε το είδος σε επίπεδο εφάμιλλο με εκείνο στο οποίο βρισκόταν η Ελληνική ιστοριογραφία².

Όμως το κενό αυτό, περίεργο και χαρακτηριστικό για τη ρωμαϊκή λογοτεχνία, από την οποία μέχρι τον θάνατο του Κικέρωνα είχαν καλλιεργηθεί όλα τα άλλα είδη, δεν το κάλυψε ούτε ο ρήτορας, αλλά οι μεταγενέστεροί του.

Στα 52 π.Χ. ο Κικέρων υπόσχεται ότι θα ασχοληθεί με τη συγγραφή ιστορίας: *si... illum tribueretur vacuum tempus et liberum*³. βλέπουμε όμως ότι παραβαίνει την υπόσχεσή του, και ασχολείται με τη φιλοσοφία. Ασφαλώς οι πολιτικές συνθήκες της εποχής τον αναγκάζουν να παραιτηθεί από ένα τέτοιο εγχείρημα (την εποχή της δικτατορίας του Καίσαρα δεν θα ήταν δυνατό να γράψει ιστορία όπως την ήθελε, και μετά τη δολοφονία του δικτάτορα αναμειγνύεται και πάλι στην πολιτική ζωή, οπότε δεν του έμεινε χρόνος να ασχοληθεί με κάτι τέτοιο)· ίσως όμως και η ψυχολογική του κατάσταση — ο θάνατος της κόρης του ιδιαίτερα — τον ωθεί να παρηγορηθεί με τη φιλοσοφία⁴.

Το γεγονός όμως ότι δεν έθεσε σε πρακτική εφαρμογή τις ικανότητές του και σ' αυτόν τον τομέα της ρωμαϊκής λογοτεχνίας δεν σημαίνει ότι δεν προβληματίστηκε — σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο — με αυτό το γραμματειακό είδος, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού το είχε συνδέσει με τη ρητορική.

2. Για τον Κικέρωνα η συγγραφή ιστορίας είναι, όπως είπαμε, *opus... oratorium*

1. II 9,36.

2. *De leg.* I 2,5, 6λ. και V. Paladini, *Sul pensiero storiografico di Cicerone*, «*Latomus*» 6 (1947) 329 - 344, 334, K. E. Petzold, *Cicero und Historie*, «*Chiron*» 2 (1972) 253 - 276, 254.

3. *De leg.* I 3,8.

4. Έτσι M. Rambaud, *Cicéron et l' Histoire Romaine* (Paris 1953) 117 κε, ενώ αντίθετα ο A. D. Leeman, *Le genre et le style historique à Rome: Théorie et pratique*, *RÉL* 33 (1959) 183 - 208, 186, πιστεύει ότι και η ιστορία θα τον ανακούφιζε, αν μπορούσε να της αφιερωθεί με κάθε ειλικρίνεια και ελευθερία.

maxime⁵, γι' αυτό και απαιτεί — επηρεασμένος από τις τάσεις της εποχής του — από τον ιστορικό να έχει καλλιεργημένο ύφος⁶ και να μην περιορίζεται στα στενά όρια της καταγραφής των γεγονότων ή της αλήθειας, η οποία βέβαια πρέπει να αποτελεί το κυριότερο μέλημά του⁷. Αν λοιπόν το δεδομένο αυτό το θεωρήσουμε σημείο εκκίνησης για να εξετάσουμε την κριτική που ασκεί ο Κικέρων στους Ρωμαίους ιστοριογράφους, ασφαλώς δεν θα εντυπωσιαστούμε από τη διαπίστωση ότι το μεγαλύτερο μέρος των σχολίων του ρήτορα για τους ιστοριογράφους περιέχεται στα ρητορικά του έργα, τα *Brutus* και *De oratore*, ενώ συναντούμε ένα μικρό ποσοστό στα φιλοσοφικά του έργα και ελάχιστα στις Επιστολές του.

Οπωσδήποτε, έστω και με σκόρπιες αναφορές σε διάφορα έργα, όλοι σχεδόν οι Ρωμαίοι ιστορικοί της *res publica* (γνωστοί σε μας και από άλλους συγγραφείς, κυρίως ιστορικούς) μνημονεύονται από τον ρήτορα, που άλλοτε παραθέτει — απόφια ή διασκευασμένα από τον ίδιο — χωρία από τα έργα τους, άλλοτε διηγείται επεισόδια των οποίων υπήρξαν ήρωες και άλλοτε — ή και παράλληλα — ασκεί κριτική στο ιστορικό τους έργο⁸. Και η κριτική ανάγεται είτε στο συγκεκριμένο ιστορικό τους έργο, είτε στις ρητορικές τους επιδόσεις, που αντανakλώνται άμεσα — σύμφωνα με τη θέση από την οποία ξεκινά ο Κικέρων — στις συγγραφικές τους επιδόσεις⁹.

Αρχίζοντας από τους *Fabii* και φτάνοντας ως τον *Sisenna*, βλέπουμε ότι πολλά από τα χαρακτηριστικά τους, που εξαιρούνται ή ψέγονται από τον ρήτορα, εξελίσσονται σε κοινούς παρονομαστές. Η διαπίστωση αυτή επιτρέπει να αναπτυχθεί το θέμα συλλογικά για όλους, ή σχεδόν για όλους, χωρίς να είναι ανάγκη να μνημονευτεί αναλυτικά η κριτική για τον καθένα.

3. Η παιδεία, για όσους από τους ιστορικούς την έχουν γευτεί, είναι το εφόδιο που εκτιμά ιδιαίτερα ο Κικέρων. Όταν ο ρήτορας αναφέρεται στην παιδεία, εννοεί βέβαια — ή και το δηλώνει άμεσα — τη γνώση του δικαίου, της λογοτεχνίας και την αρχαιογνωσία¹⁰, και είναι χαρακτηριστικό ότι όσο πλησιάζει προς την εποχή του,

5. *De leg.* I 2,5· σωστά παρατηρεί ο Petzold, 259, ότι αυτό δεν σημαίνει πως οι προδιαγραφές που ισχύουν για τον ρήτορα πρέπει να μεταφερθούν και στον ιστορικό. Για την έννοια του ορισμού βλ. P.A. Brunt, *Cicero and Historiography*, «Studi Manni», I - VI (Roma 1980), I 309 - 340, 325 κ.ε.

6. *De orat.* II 9,37: *sed, ut orator de eis rebus, quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit..., optime potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt.*

7. *De orat.* II 15, 62: *nam quis nescit, primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat?*

8. Ότι είχε γνώση των παλιών ιστορικών και αρχαιολογικών έργων φαίνεται και από το ότι ερευνά με επιμέλεια ακόμα και λιγότερο σημαντικά σημεία τους, βλ. Brunt, 316 κ.ε.

9. Ο Petzold, 252*, αναφέρει τη μελέτη του A. P. Kelley, *Historiography in Cicero* (Diss. Univ. of Pennsylvania. 1968), δημοσίευτη και προσιτή μόνο σε μικροφίλμ, την οποία δεν μπόρεσα να δω.

10. *Brut.* 21, 81 (για τον Ser. Fabius Pictor): *et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus*, αυτ. (για τον A. Postumius Albinus): *nam et A. Albinus, is qui graece scripsit historiam, qui consul... et litteratus et disertus fuit*. βλ. επίσης Cato 8, 26 και *Acad.* II 2, 5, όπου μας δίνει την

τόσο πιο θερμές είναι οι περιγραφές του για την παιδεία των ιστορικών, γιατί πλησιάζει προς τη δική του καλλιέργεια, που του φαίνεται ολοκληρωμένη, χωρίς κενά¹¹.

Η παιδεία έχει αντίκτυπο στο ιστορικό τους έργο, και η σχέση είναι αμφίδρομη, επειδή και το έργο προβάλλει τη μόρφωσή τους¹². Όπως ο καλός ρήτορας έχει κύριο εφόδιό του την παιδεία¹³, έτσι αυτή παίζει το ρόλο της και για τον ιστορικό, αν και όχι τόσο σημαντικό όσο για τον ρήτορα· άλλωστε από την παιδεία των προγενέστερων του ιστορικών έλειπε, κατά τη γνώμη του, το ουσιαστικότερο στοιχείο, η ρητορική. Η ρητορική παιδεία λοιπόν είναι ο δεύτερος — και πιο αντιπροσωπευτικός — κοινός παρονομαστής της κριτικής που ασκεί ο Κικέρων· γι' αυτόν η ρητορική δεινότητα των Ρωμαίων ιστοριογράφων είναι ακριδώς το καθοριστικό στοιχείο για την αποτίμηση του ιστορικού τους έργου.

Έχει υποστηριχτεί πως ο Κικέρων, κάνοντας φιλολογική κριτική, διακρίνει σαφώς το ύφος του ιστορικού από το ύφος του ρήτορα¹⁴, η θέση αυτή όμως δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί παρατηρούμε ότι όλοι οι ιστορικοί που αναφέρονται συνοδεύονται πάντοτε από κάποιο σχόλιο και για τη ρητορική τους δεινότητα¹⁵. Το ότι είναι φειδωλός στη θετική αποτίμηση¹⁶ αυτής τους της ικανότητας, οφείλεται στο ότι μέτρο του είναι η ρητορική δεινότητα της δικής του εποχής, που αναμφισβήτητα αντιπροσωπεύει το υψηλότερο σημείο ακμής της ρωμαϊκής ρητορικής¹⁷.

Στη ρητορική δεινότητα σημαντικότερο ρόλο παίζει η *elocutio* (η λέξις των αρχαίων Ελλήνων) που μαζί με τις *inventio*, *dispositio*, *memoria*, *actio* αποτελούν το σύνολο των ρητορικών αρετών, των οποίων η πλήρωση αναδείχνει τον άριστο ρήτορα¹⁸. Και χαρακτηριστικό θετικότερο για τον Κικέρωνα, ως κριτικό των ιστορικών, είναι το ότι και όταν ακόμα τους κρίνει ως ρήτορες, χωρίς αναφορά στο ιστορικό τους έργο, τους κρίνει κυρίως για την *elocutio*, για το ύφος τους, τους κρίνει δηλαδή στον τομέα της ρητορικής ο οποίος καλύπτει την απαραίτητη προϋπόθεση για έναν ιστορικό, όταν πρόκειται να κριθεί η καλλιτεχνική αξία του έργου του· αυτή είναι η σκοπιά από την οποία ο Κικέρων κρίνει τους Ρωμαίους ιστορικούς, μολοντί έχει σαφέστατη αντίληψη για το ποιός πρέπει να είναι ο αντικειμενικός

πληροφορία ότι ο Κάτων έμαθε σε μεγάλη ηλικία ελληνικά, ικανοποιώντας έτσι την επιθυμία μιας ολοκληρωτικής ζωής. Βλ. ακόμα *Brut.* 25, 95· 30, 114· 35, 132 - 134· 64, 228· 74, 259.

11. *Brut.* 35, 132: *iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc nostro nisi quid fieri potest perfectius, eruditus.*

12. *Acad.* II 45, 137: *A. Albinum... doctum sane hominem indicat ipsius historia scripta graeca.*

13. *De orat.* I 16 - 18, 69 - 84.

14. P. Fourmy, *Histoire et éloquence d'après Cicéron*, «Les Études Classiques» 21 (1953) 156 - 166, 157.

15. Γι' αυτό, παρατηρεί ο Paladini, 333¹, ότι στα τέλη του προηγούμενου αιώνα και στην αρχή του δικού μας θεωρούσαν ότι ο Κικέρων υπολόγιζε στα ιστορικά έργα περισσότερο την καλλιέργεια παρά την αλήθεια.

16. Βλ. και M. L. W. Laistner, *The greater Roman historians* (Berkeley 1971), 25.

17. *Brut.* 17, 69.

18. *Brut.* 37, 139 - 140, παράδειγμα άριστου ρήτορα ο Antonius, που φαίνεται ότι δεν υστερεί σε κανέναν απ' αυτούς τους πέντε τομείς.

σκοπός ενός ιστορικού¹⁹, και πως αλλοιώνεται η ιστορία²⁰. Η επίτευξη του σκοπού όμως απαιτεί και ανάλογο ύφος²¹. συνδέοντας έτσι άρρηκτα το περιεχόμενο με τη μορφή, και ζώντας σε εποχή που ρίχνει όλο το βάρος στη μορφή, ο Κικέρων ξεκινά ωστόσο — για τον καιρό του — την κριτική του για τους ιστοριογράφους.

Με βάση αυτές τις γενικές διαπιστώσεις, μπορούμε πια να προχωρήσουμε στην έκθεση των συγκεκριμένων απόψεων του Κικέρωνα.

4. Στους πρώτους Ρωμαίους ιστορικούς ο Κικέρων καταμαρτυρεί — στο επίπεδο του ύφους — παντελή έλλειψη καλαισθησίας στα γραπτά τους, η οποία οφείλεται βέβαια στην επιρροή που άσκησαν πάνω τους τα *Annales maximi* και η επιρροή αυτή ήταν συντριπτική, γιατί δεν είχαν εξοικειωθεί ακόμα με τον ελληνικό γραπτό λόγο, ώστε να μπορούν να μεταφέρουν στη γλώσσα τους τον υφολογικό *κόσμον* των Ελλήνων²². Μόνη τους επιδίωξη ήταν η *brevitas*, την οποία όχι μόνο δεν απορρίπτει ο ρήτορας, αλλά αντίθετα τη θεωρεί πολύ σημαντική για έναν ιστορικό· τους καταμαρτυρεί²³ όμως ότι *monumenta solum rerum gestarum reliquerunt* και σωστά τους χαρακτηρίζει: *non exornatores rerum, sed tantummodo narratores*²⁴.

Οι πρώτοι ιστορικοί στους οποίους αποδίδεται αυτός ο χαρακτηρισμός είναι οι Cato, Pictor και Piso²⁵. Όσο όμως προχωρούμε χρονολογικά, με τελικό σταθμό βέβαια την εποχή του Κικέρωνα, τόσο η υφολογική κριτική γίνεται πιο διεξοδική και πιο συγκεκριμένη, και έτσι μέσα από τις αρνητικές αποτιμήσεις του ρήτορα διαισθανόμαστε βελτίωση στον τομέα αυτόν, δηλ. την προσπάθεια των επόμενων ιστορικών να βελτιώσουν τον λόγο τους.

Ο Gaius Fannius φαίνεται πως προσπαθεί να καλλιεργήσει το προφορικό του ύφος, και η προσπάθειά του αντικατοπτρίζεται στην Ιστορία του, η οποία: *non inellegantier scripta perspici potest, quae neque nimis est infans neque perfecte diserta*²⁶. Ο L. Coelius Antipater, σύγχρονος του Fannius, οδηγεί τον πεζό λόγο ένα ακόμα δέγμα πιο μπροστά, και δίνει στην ιστοριογραφία κάποια δύναμη λόγου που δεν είχαν οι προηγούμενοι²⁷. αυτά λέγονται από τον Antonius, τον μεγάλο ρήτορα, και σ' αυτόν αντιλέγει ο Lutatius Catulus, ένα άλλο από τα πρόσωπα του διαλόγου *Brutus*, ο οποίος εκφράζει αντιρρήσεις που πιθανώς θα μπορούσαν να εγερθούν την εποχή του Κικέρωνα, καθώς ισχυρίζεται ότι ο C. Antipater μπορεί να είναι καλύτερος από τους προγενέστερούς του²⁸, δεν κατάφερε όμως να δώσει στο ιστορικό του

19. Απόδειξη οι κανόνες που διατυπώνει για τη συγγραφή ενός ιστορικού έργου στο *De orat.* II 15, 62 - 63, όπου και η γνώμη του για το πώς αλλοιώνεται η ιστορία.

20. *Brut.* 16, 62.

21. *De orat.* II 15, 64.

22. *De orat.* II 12, 53: *hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine illis ornamentis monumenta solum temporum, hominum locorum gestarumque rerum reliquerunt... noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio - modo enim huc ista sunt importata.*

23. Βλ. και Paladini, 334.

24. *De orat.* II 12, 53 - 54.

25. Για τον τελευταίο βλ. και *Brut.* 27, 106.

26. *Brut.* 26, 101· και εδώ παρατηρούμε πάλι τον άρρηκτο σύνδεσμο ευγλωτίας και πεζού γραπτού λόγου.

27. *De leg.* I 2, 6.

28. Βλ. και Petzold, 261 κε.

έργο ξεχωριστό ύφος, με σωστή τοποθέτηση των λέξεων και με απαλή και χωρίς απότομες κυμάνσεις ροή του λόγου²⁹, οι οποίες χαρακτηρίζουν το ορθό ιστορικό ύφος και το διακρίνουν από το ρητορικό, το οποίο η διαιότητα και η μαχητικότητα καθιστούν κατάλληλο για το *forum*.

Αυτή είναι και η βασική αιτία που η ρωμαϊκή ιστοριογραφία υστερεί απέναντι στην ελληνική, όπως διαπιστώνει ο Antonius: *nemo enim studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat*³⁰.

Σ' ένα άλλο του έργο³¹ ο Κικέρων παραδέχεται για μια φορά ακόμα τη δύναμη του Coelius, τον μέμφεται όμως και πάλι για την τραχύτητα του ύφους του, δηλαδή για την ανεπάρκειά του για σωστό ιστορικό ύφος, η οποία οφείλεται στην έλλειψη άσκησης: στάθηκε βέβαια σταθμός στη ρωμαϊκή ιστοριογραφία, γιατί μπόρεσε να παροτρύνει τους μεταγενέστερους του να γράφουν με μεγαλύτερη προσοχή, και για την εποχή του ήταν *luculentus*³² (αν και βέβαια σε σύγκριση με νεότερους του είναι *simplex*, γιατί αποκαλύπτει τα τεχνάσματα του ύφους του, *sapiens*, γιατί υποτάσσεται στις υφολογικές του ανάγκες, και *rudis*, γιατί ομολογεί την ύπαρξη αυτής της ανάγκης), τον στόχο του όμως δεν τον πετυχαίνει³³.

Ακολουθεί η κριτική για τους M. Aemilius Scaurus και P. Rutilius Rufus, που χωρίς να έχουν έμφυτο ρητορικό ταλέντο τα κατάφεραν με την επιμέλειά τους³⁴. το ύφος των λόγων τους ήταν *peracutum et artis plenum*, αδύναμο όμως και ακατάλληλο για να κερδίσει το ακροατήριό τους, και αποτέλεσμα αυτής της αδυναμίας ήταν — για τον Scaurus — ότι η αυτοβιογραφία του, μολονότι πολύ χρήσιμη, δεν διαβαζόταν πια από κανέναν στην εποχή του Κικέρωνα³⁵. Οι λόγοι του Rufus πάλι, χαρακτηρίζονταν φτωχικοί (*ieiunae*), πράγμα που οφείλεται στο ότι οι οπαδοί της Στοάς, όπως ο Rufus, αλλά και ο Fannius, αν και θεωρούνται *architecti praeae verborum* και δυνατοί στην επιχειρηματολογία, υστερούν στον λόγο, με μοναδική εξαίρεση τον Κάτωνα³⁶.

Χρονολογικά αυτούς τους διαδέχεται ο Q. Lutatius Catulus, άνθρωπος πολύ καλλιεργημένος, καλός ρήτορας χάρη στη γλυκύτητα της φωνής του και την καλή του άρθρωση, του οποίου το ιστορικό έργο ήταν γραμμένο σε *molli et Xenophontio genere*³⁷. Ο κύκλος των Ρωμαίων ιστοριογράφων που αναφέρονται από τον Κικέρωνα (και τους οποίους εξετάζουμε εδώ) κλείνει με τον L. Cornelius Sisenna, αντίδικο του Κικέρωνα στη δίκη του Βέρρη. Πολύ μορφωμένος και εύγλωττος, είναι καλύτερος

29. *De orat.* II 13, 54 κε.

30. *De orat.* II 13, 55.

31. *De orat.* II 13, 54, *De leg.*, αυτ.

32. *Brut.* 26, 102.

33. *Orat.* 69, 230, όπου γίνεται λόγος για την *πτῶσιν* και τη ροή της πρότασης με ανάλογες μεταθέσεις λέξεων, και ο Antipater ομολογεί πως καταφεύγει στις μεταθέσεις αυτές εκεί όπου είναι ανάγκη.

34. *Brut.* 29, 110.

35. *Brut.* 29, 112.

36. *Brut.* 31, 118: στωικός ήταν και ο Q. Aelius Tubero, εγγονός του L. Aemilius Paulus, που στο λόγο (*oratio*) του ήταν: *durus, incultus, horridus*.

37. *Brut.* 35, 132.

από όλους τους προηγούμενους ιστορικούς³⁸, και με αυτόν όμως ακόμα είναι φανερό πόσο μακριά από την τελειότητα βρίσκεται η Ρωμαϊκή ιστοριογραφία, επειδή δεν έχει καλλιεργηθεί συστηματικά ο τομέας αυτός³⁹. Οι καινοτομίες του Sisenna συνίστανται στο ότι άλλαξε την κοινόχρηστη σημασία των λέξεων και δημιούργησε και ο ίδιος νέες λέξεις, γιατί πίστευε ότι: *recte loqui... esse inusitati loqui*⁴⁰.

Υφολογικά κρίνει ακόμα ο Κικέρων και τον P. Cornelius Scipio, ο οποίος έγραφε ελληνικά: οι κρίσεις του όμως γι' αυτόν είναι ασαφείς και σύντομες, καθώς περιορίζονται στην παρατήρηση: *historia quaedam Graeca scripta dulcissime*⁴¹, φράση που θεωρήθηκε ότι σημαίνει μίμηση του ύφους του Ξενοφώντα⁴².

5. Τελευταία αφέθηκε η εκτεταμένη κριτική του Κικέρωνα για τον Κάτωνα, η οποία στάθηκε αφορμή να κατηγορηθεί ο ρήτορας για ασυνέπεια. Γιατί ενώ στο *De oratore* τον κατηγορεί για ακαλαισθησία ύφους⁴³, και στο *De legibus* για αδυναμία ύφους⁴⁴, στο *Brutus* τον συγκρίνει ξαφνικά με τον Λυσία: *acuti sunt, elegantes, faciti, breves*⁴⁵. Ο Κάτων βέβαια, σε αντίθεση με τον Λυσία, αγνοείται από τους συγχρόνους του Κικέρωνα: το ιστορικό του έργο, οι *Origines*,... *quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent*⁴⁶, δεν έχει θαυμαστές, όπως αιώνες πριν δεν είχε και ο Θουκυδίδης, γιατί ο Κάτων — όπως και ο Αθηναίος ιστορικός — υποσκελίστηκε από τον εξεζητημένο και σε υψηλότερο τόνο λόγο των μεταγενεστέρων του. Και ο Κικέρων συνεχίζει παροτρύνοντας τους οπαδούς του Αττικισμού να πάψουν να μιμούνται τον Υπερείδη και τον Λυσία και να χρησιμοποιούν ως πρότυπό τους τον Κάτωνα.

Έπειτα όμως απ' αυτή την έκρηξη θαυμασμού, ακολουθεί η πιο παράξενη κριτική που θα μπορούσε να γραφτεί: «ο λόγος του είναι *antiquior... et quaedam horridiora verba*⁴⁷, αλλά έτσι μιλούσαν τότε: αν αλλάξει όμως κανείς αυτό που ο Κάτων δεν μπορούσε να αλλάξει, προσθέσει ρυθμό και για να λειάνει το λόγο του μεταβάλει τη σειρά των λέξεων και δέσει το ύφος του, τότε δεν θα υπάρχει κανένας καλύτερος από τον Κάτωνα»⁴⁸. Αυτή η κριτική είναι άραγε ειρωνική κρίση για τον τρόπο που έγραφαν οι σύγχρονοι του Κικέρωνα Αττικιστές — διαφορετικά και όμως σε τελευταία ανάλυση όμοια με τον Κάτωνα, αν και βέβαια σε εξελιγμένη μορφή —, ή είναι παραδοχή του ρήτορα πως ο Κάτων — τον οποίο θαύμαζε ως προσωπικότητα ο Κικέρων,

38. Ενώ αρχικά θεωρούσε την ασχολία του Sisenna με την ιστοριογραφία «παιδική» (*De leg. I 2, 7*), αργότερα τον χαρακτηρίζει «*doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens*» (*Brut. 64, 228*), βλ. και Petzold, 263.

39. *Brut. 64, 228*.

40. *Brut. 74, 259 - 260*.

41. *Brut. 19, 77*.

42. Έτσι H. Peters, *Historicorum Romanorum reliquiae I, CXIX*.

43. *De orat. II 12, 51*.

44. *De leg. I 2, 6*.

45. *Brut. 16, 63*.

46. *Brut. 17, 66*.

47. *Brut. 17, 68*.

48. *Brut. 16, 63 - 17, 69*.

σε μια σχετική κρίση, έξω από τα όρια της εποχής του — δεν είναι τέλειος ως ρήτορας, καθώς ζει σε πρωϊμότερη για τη ρητορική, όπως και για την ιστορία, εποχή; Γιατί nihil est enim simul et inventum et perfectum⁴⁹. Πρέπει να συνταχθούμε με την δεύτερη άποψη, γιατί παρακάτω, στο ίδιο έργο⁵⁰, ο Κικέρων ξαναγυρίζει στο θέμα Κάτων και βάζει τον Αττικό να διαφωνεί ριζικά με τον παραλληλισμό του Κάτωνα προς τον Θουκυδίδη, επειδή ο πρώτος ούτε καν υποψιάζεται quale esset copiose et opiate dicere, κι όμως τον συγκρίνουν με εκείνον που ούτε οι Έλληνες τόλμησαν να μιμηθούν.

Η απάντηση του Κικέρωνα, μεταφευμένη από τον χώρο της ζωγραφικής, δηλώνει ότι ο Κάτων εκπληρώνει — στο θέμα της ουσίας — τους όρους ενός ιστορικού, του λείπει όμως η δύναμη και το έντεχνο ύφος, το οποίο δεν είχε ακόμη εφευρεθεί από τους Λατίνους⁵¹. Έτσι βλέπουμε ότι η κριτική για τον Κάτωνα είναι δίκαιη, και δεν τον προβάλλει ως εξαίρεση, αλλά τον τοποθετεί μέσα στην εποχή εκείνου· καθώς όμως ο ρήτορας ήταν θαυμαστής της συνολικής προσωπικότητας του Κάτωνα, ξεστρατίζει κάπου - κάπου⁵² (χωρίς βέβαια να φτάνει σε ανακρίβειες), αλλά κάθε φορά ξαναγυρίζει στη σωστή τοποθέτηση του Κάτωνα μέσα στην εποχή του.

Παρατηρούμε ότι οι κρίσεις του Κικέρωνα για τον Κάτωνα δεν γίνονται συγκριτικά με κάποιους άλλους, ούτε με μεταγενέστερους του, ούτε με προγενέστερους του, όπως είχε κάνει με τον Fabius ή τον Piso (πράγμα που θα μπορούσε πραγματικά να αποτελέσει αιτία για να κατηγορηθεί ο Κικέρων για ασυνέπεια), αλλά είναι απόλυτες, αφορούν δηλ. μόνο τον Κάτωνα και μόνο μέσα στο πλαίσιο των δυνατοτήτων που του παρείχε η εποχή του⁵³.

6. Η γενική παρατήρηση του Κικέρωνα ότι ο καλύτερος από όλους τους ιστορικούς ήταν ο Sisenna, με τον οποίο όμως και πάλι η ρωμαϊκή ιστοριογραφία δεν κατόρθωσε να φτάσει στο ψηλότερό της σημείο, γιατί της έλειπε το παρελθόν — η παράδοση⁵⁴ —, μας βρίσκει απόλυτα σύμφωνους. Ο ρήτορας παρακολουθεί σωστά τη διαχρονική εξέλιξη και σημειώνει τις βελτιώσεις, καθώς και τις ελλείψεις, σε σχέση με τις επιταγές ύφους της εποχής του. Έχει όμως τη δυνατότητα να αποτιμήσει τους προγενέστερους ιστορικούς και από απόσταση, μέσα στην δική τους εποχή, όπως είδαμε για τον Κάτωνα και τον Coelius Antipater· όταν ασκεί κριτική δεν έχει μπροστά του την τέλεια ιστορία — αυτό το ξέρει — γι' αυτό και η κριτική του είναι φειδωλή.

Ο Κικέρων μπορεί βέβαια να συνδέει άρρηκτα ύφος και περιεχόμενο, γνωρίζει όμως πολύ καλά ότι κύριο μέλημα του ιστορικού πρέπει να είναι πρώτα απ' όλα η

49. Brut. 18, 62.

50. Brut. 85, 293.

51. Brut. 87, 298: *intelleges nihil illius liniamentis nisi eorum pigmentorum, quae inventa nostrum erant, florem et colorem defuisse.*

52. Ο Petzold, 262 κ.ε., θεωρεί ότι ο Κικέρων «οπισθοχωρεί» από την αρχική του ευνοϊκή κρίση για τον Κάτωνα, πράγμα με το οποίο δεν θα συμφωνήσω γιατί είναι φανερό ότι ο ρήτορας κάνει δύο αποτιμήσεις του Κάτωνα: μια γενική και μια σχετική, μέσα στην εποχή του.

53. De orat. III 33, 135: *quid enim M. Catoni praeter hanc politissiman doctrinam transmarinam atque adventitiam defuit?*

54. De leg. I 2,5: *alias in historia leges observandas, alias in poemate.*

σωστή χρήση του υλικού του και εκεί αναφέρονται και οι νόμοι του για την ιστορία, που είναι διαφορετικοί από τους νόμους της ποίησης⁵⁵, και που προέρχονται από κάποια ελληνιστική διδασκαλία, την οποία γνωρίζει και ο Πολύδιος⁵⁶. Πρώτος νόμος είναι η αλήθεια, ανεπηρέαστη από φόβο, συμπάθεια και εχθρότητα⁵⁷, και θεωρημένη θετικά και αρνητικά: έκθεση της αλήθειας και αποφυγή της αναλήθειας⁵⁸. Έπειτα υποστηρίζεται δια στόματος Αντωνίου ότι άλλοι απαράβατοι για έναν ιστοριογράφο κανόνες είναι η αντικειμενικότητα, η αμερόληπτη παρουσίαση των γεγονότων, η κατανόηση των κυρίων αιτιών και παραγόντων που συνέβαλαν στη δημιουργία σημαντικών γεγονότων και καταστάσεων του παρελθόντος, και τέλος η γνώση της ζωής και του χαρακτήρα των πρωταγωνιστών στη σκηνή της ιστορίας. Το ύφος που πρέπει να έχει μια τέτοια ιστορία περιγράφεται στη συνέχεια⁵⁹.

Από την κριτική που ασκεί ο Κικέρων στους ιστορικούς μπορούμε να καταλάβουμε *e silentio* αν υπάκουσαν ή όχι στους νόμους αυτούς.

Η αλήθεια των γεγονότων και η αντικειμενικότητα είναι κανόνες που δεν προϋποθέτουν καλλιεργημένο ύφος, και συνεπώς — *e silentio* πάντοτε — για τον Κικέρωνα οι δύο αυτοί κανόνες εφαρμόζονται από τους ιστορικούς που αναφέρει· εξάλλου όλοι οι ιστορικοί που κρίνονται έγραφαν την ιστορία τους από την σκοπιά που την έβλεπε και ο Κικέρων, δηλ. από την σκοπιά της Συγκλήτου. Συνεπώς, σύμφωνα με την υποκειμενική κρίση του ρήτορα (που βρισκόταν χρονικά σχετικά κοντά στα γεγονότα του *ένδοξου παρελθόντος της Ρώμης*), πρέπει να παρουσίαζαν αληθινά και με αντικειμενικότητα τα πράγματα⁶⁰.

Οι υπόλοιποι κανόνες, όχι μόνο οι μορφολογικοί, αλλά και οι σχετικοί με το περιεχόμενο, όπως η αναζήτηση των αιτιών, σίγουρα δεν ίσχυαν για τους πρώτους ιστορικούς (που έκαναν καταγραφή των γεγονότων), και ίσχυαν εν μέρει μόνο για τους μεταγενέστερους, αφού αυτοί ειδικά οι κανόνες έχουν και άμεση σχέση με έναν πιο καλλιεργημένο λόγο. Πάντως, αν και όχι με μεγάλη προσοχή πάντοτε, προσπαθεί να ελέγξει την εφαρμογή τους και σημειώνει τις τυχόν ασυνέπειες που υπάρχουν στα έργα των ιστορικών⁶¹. Κάποτε ακόμα δηλώνει και τις πηγές τους⁶², και μάλιστα

55. Βλ. και Leeman, 184.

56. *De orat.* II 15, 62 κε., βλ. και Leeman, 188², Petzold 260, 270· αντίθετα ο Rambaud, 15, θεωρεί ότι δεν υπήρχε καμιά ελληνιστική θεωρία για την ιστοριογραφία από τον Θεόφραστο και τους Περιπατητικούς· βλ. Brunt, 312 και 328· ο B. L. Ullman, *History and Tragedy*, *TAPhA* 73 (1942) 25 - 53, στις σσ. 33 και 53 θεωρεί ότι σ' αυτό το ζήτημα οι μαθητές του Αριστοτέλη είχαν απομακρυνθεί από τις θέσεις του δασκάλου τους και ότι είχαν προσχωρήσει στις απόψεις του Ισοκράτη.

57. Βλ. και Petzold 259 κε.

58. *De orat.* II 15, 62, βλ. και Paladini 332 κε.

59. *De orat.* II 15, 64: *verborum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum, et cum lenitate quadam aequabili profluens, sine hoc iudiciali asperitate, et sine sententiarum forensium aculeis persequendum est.*

60. Εδώ ίσως θα πρέπει να αναφέρουμε την κριτική που κάνει ο Κικέρων για τον C. Licinius Maceg, ότι δηλ. η ιστορία του αντικατοπτρίζει δημοκρατικές και οικογενειακές του προκαταλήψεις και ότι επιχειρεί μια καινούργια ερμηνεία παλιών πολιτικών θεσμών. Φυσικό είναι οι προκαταλήψεις του να μη βρίσκουν σύμφωνο τον Κικέρωνα, γι' αυτό και ο ρήτορας τον απορρίπτει ως μμητή όχι των Ελλήνων, αλλά των Λατίνων αντιγραφών· βλ. και *De leg.* I 2, 7.

61. *De divin.* I 44, 99, όπου γίνεται λόγος για την ασυνέπεια του Sisenna σχετικά με την πίστη του στα όνειρα, την οποία ο Κικέρων αποδίδει σε στωική επίδραση.

φαίνεται ότι περιμένει από τους νεότερους ιστορικούς κάποια κριτική επιλογή του υλικού τους και όχι τυφλή αναδιήγηση των γεγονότων· έτσι χαρακτηρίζει ανώριμο τον Sisenna που ακολουθεί μόνο τον Κλείταρχο, γιατί μόνον αυτό έχει διαβάσει⁶³.

7. Με όσα είπαμε παραπάνω φανερώθηκε ασφαλώς ότι ο Κικέρων δεν αποτελεί μόνο πηγή αποσπασμάτων των προγενέστερων του ιστορικών, αλλά και σωστόν κριτή για το έργο τους, τοποθετημένο στην εποχή καθενός. Ίσως οι σημερινοί μελετητές να δυσκολεύονται στο να σχηματίσουν μια δίκαιη γνώμη για την ικανότητά του να ασκήσει σωστή και συνετή κριτική στον τομέα της ιστορίας από το γεγονός ότι δεν την εκθέτει συστηματικά σε ένα μόνο έργο, αλλά έχει σκορπίσει τις πληροφορίες και τις διαπιστώσεις του εδώ και εκεί, σε διάφορα έργα του⁶⁴. αν όμως ο σημερινός αναγνώστης τις συγκεντρώσει, τότε ανακαλύπτει ότι ο Κικέρων δεν είχε καθόλου συγκεχυμένη εικόνα της εξέλιξης της ιστορίας⁶⁵, αλλά βοθημένος και από τα ελληνικά ιστορικά έργα και τη ρητορική, σημείωνε την πρόοδο που πραγματοποιούνταν κάθε φορά — καθώς και τις ελλείψεις⁶⁶ —, και περίμενε την ποιοτική της άνοδο, που εμείς σήμερα βέβαια μπορούμε να πιστοποιήσουμε.

Η άνοδος αυτή έφτασε την ώρα που οι Ρωμαίοι είχαν ωριμάσει για ένα τέτοιο επίτευγμα· αυτή την ώρα όμως ο μεγάλος ρήτορας δεν πρόλαβε να την ζήσει.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

62. *De divin.* I 24, 48, όπου σημειώνεται ότι πηγή του Coelius Antipater ήταν ο Έλληνας ιστορικός Σιληνός: *hoc item in Sileni, quem Coelius sequitur, historia est.*

63. *De leg.* I 2, 7: *et in historia puerile quiddam consecatur, ut unum Clitatchum neque praeterea quemquam de Graecis legisse videatur, eum tamen velle dumtaxat imitari.*

64. Για την επιστολή του Κικέρωνα στον Lucceius (*Ad. fam.* V 12), όπου ο ρήτορας εκθέτει κάπως διαφορετικές απόψεις (αλλά για μονογραφία και όχι για γενική ιστορία), βλ. A. Guillemin, *La lettre de Cicéron à Lucceius (Fam. V, 12)*, *RÉL* 16 (1938), 96 κε., Ullman 44 κε., Paladini, 335 κε., ιδίως 337 κε., Leeman 185, 190 κε., Petzold, 272 κε.

65. Ο R. Klein, *Einleitung*, στο «Das Staatsdenken der Römer» (Darmstadt 1980, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Wege der Forschung, Bd. XLVI) 1 - 12, 6, θεωρεί ότι η σκέψη του ήταν στατική και γι' αυτό ξένη προς την κατηγορία του χρόνου και συνεπώς προς κάθε γνήσια ιστορική εξέλιξη· αυτό μάλλον αποτελεί απήχηση της γενικά υποτιμητικής κριτικής για τον Κικέρωνα, που διατύπωσε ο ΙΘ' αιώνας και συνεχίζει ο δικός μας.

66. Βλ. *De leg.* I 2, 5: *abest historia litteris nostris* και *De orat.* II 13, 55: *si ista res (sc. historia) adhuc nostra lingua inlustrata non est*, *Brut.* 64, 288: *genus hoc scriptionis (sc. historiae) nondum est satis latinis litteris inlustratum.*

D. M. TSITSIKLI

CICERO UND DIE ÄLTEREN HISTORIKER ROMS (Zusammenfassung)

Obwohl Cicero oft den Wunsch, eine römische Geschichte zu schreiben, ausgesprochen hat, konnte er seinen Traum endlich nicht erfüllen. Das hinderte ihn aber nicht, eine durchdringende Kritik an den älteren – und besonders den früheren – Geschichtsschreibern Roms zu üben.

Aufgrund der Auffassung, dass der Historiker nicht bloss der Beschreiber der Tatsachen sein soll, sondern auch einen künstlerischen Stil haben muss, betrachtet Cicero die älteren Historiker Roms – mit jeweils kleinen Veränderungen – eher naiven Erzähler und im allgemein viel niedriger als die Griechen Historiker.

Cicero zeigt sich durch die Einzelheiten seiner Kritik ein richtiger Abschätzer des Werkes der älteren Geschichtsschreiber Roms; das sieht sich am ersten Blick nicht klar aus, da er seine Urteilung in verschiedenen Beiträgen zerstreut und nicht in einem einzigen systematischen Schrift vereinigt hat.